

Jan Fitzke.

Poszukiwania archeologiczne na cmentarzysku łużyckim w Małej Wsi w pow. wieluńskim (woj. łódzkie).

Fouilles d'un cimetière lusacien à Mała Wieś, arrondt. de Wieluń (palatinat de Łódź).

Z 4 rycinami — Avec 4 figures

Przeprowadzając latem 1932 roku próbne poszukiwania archeologiczne na terenie powiatu sieradzkiego z polecenia Muz. Arch. P. A. U. w Krakowie dowiedziałem się przypadkowo od p. J. Tchorzewskiego, właściciela młyna w Niechmierowie „o wydobywaniu przez chłopów popielnic na niewielkim wzniesieniu piaszczystem zw. Borki”, położonym na lewej stronie rzeki Olśnicy, (dopływu Warty) i należącym do Małej Wsi, w pow. wieluńskim.

Do czasu, w którym obszar ten, pokryty lasem wchodził w skład majątku ziemskiego Rychłocice, niszczenie poszczególnych grobów postępowo bardzo powoli, od chwili jednak, gdy podzielony na długie, wąskie pasy przeszedł drogą serwitutu w posiadanie mieszkańców Małej Wsi, cmentarzysko nasze uległo w kilku latach niemal doszczętnemu zniszczeniu. Las zabrał dwór, pnie wykopują chłopcy, przygotowując ziemię pod uprawę.

Celem stwierdzenia przynależności kulturowej nowo odkrytego stanowiska przedhistorycznego, przez dwa dni czyniłem poszukiwania na niem, rozkopując 8 grobów na działce Wł. Wojtczaka i jeden na polu Kopytnickiego.

Wszystkie były ułożone rzędem; przysłonięte od góry brukiem kamiennym, zbudowanym na kształt czworoboku w głębokości 5—10 cm pod powierzchnią.

Grób 1. Tuż przed moim przyjściem został przez właściciela zniszczony. Pod brukiem w części południowej znajdowała się (objaśniał

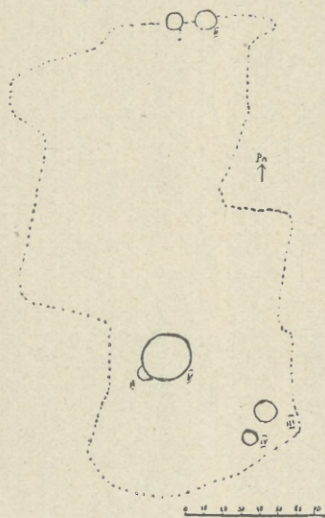
mnie chłop) popielnica, jajowatego kształtu, o powierzchni jasno-szarej, chropowatej. Oprócz ułamków tej popielnicy znalazłem ponadto fragment szyjki drugiego naczynia, lekko odchylony na zewnątrz, o powierzchni jasno-szarej.

Grób 2 został znaleziony, w odległości 15 cm od poprzednio w kierunku wschodnim (Rys. 1). Obstawa grobowa (granice zasięgu kamieni zaznaczone są przerywaną linią) w kształcie wydłużonego prostokąta o średn. pn.-pd. 3,20 cm, przysłaniała w trzech miejscach t. j. w partii północnej i południowej po jednej popielnicy i przystawce.

I. Czerpak (7,2 cm wysoki, śred. wylotu 11,2 cm, dna 3,5 cm) o ściętej stożkowato dolnej części, lekko zaokrąglonym brzuścu i esowato wygiętej niskiej szyjce. Szerokie taśmowate ucho wybiegając z krawędzi łączy się drugim swym końcem z powierzchnią naczynia w miejscu największej rozpiętości brzuśca. Na dnie naczynia znajduje się płytkie, palcem odcisnięte wgłębienie. Powierzchnia ciemno-szara gładka (ryc. 3,1)

II. Popielnica średniej wielkości jasno-szara (ryc. 32.) Szyjka wysoka cylindryczna z krawędzią wyszczerbioną. Brzusiec silnie wydęty zaokrąglony. Zachowane ślady wskazują, że popielnica posiadała duże taśmowate ucho, sięgające od krawędzi do podstawy szyjki. Dolna część szyjki pokryta jest siedmioma równoległymi obok siebie biegnącymi żłobkami, na brzuścu zaś, w miejscu największej wydętości, znajduje się symetrycznie

rozłożone okrągłe dołki, okolone od góry łukowato wygiętymi żłobkami i rzędem dołków. Ponadto przestrzeń tak z prawej, jak i z lewej strony poza rzędem dołków wypełniona jest skośnie przebiegającym pasem żłobków, od podstawy szyjki

Ryc. 1. Mała Wieś, pow. wieluński. Grób nr. 2. — Fig. 1. Mała Wieś, arrondt. de Wieluń. Tombeau Nr. 2.

aż poza załom brzusca. Wys. popielnicy 13 cm, śred. dna 6,5 cm, brzusca 18,7, wylotu 11 cm.

III. Popielnica jajowatego, a względnie już walcowatego kształtu w połowie niemal uzupełniona, z powierzchnią jasno-szarą chropowatą (ryc. 3,3). Z jednego boku ściana lekko wgnieciona, przez co otwór posiada kształt owalny. Wys. 17,5 cm śred. dna 8,6 cm, wylotu 16,3 cm.

IV. Czerpak wysoki (7 cm) z powierzchnią gładką ciemno-szarą (ryc. 3,4). Brzusiec miernie wydęty łagodnie przechodzi w wysoką esowato wygiętą szyjką o śred. wylotu 9,3. Od krawędzi po brzusiec zwisa (dorobione) szerokie, taśmowate ucho. Dno śred. 5,7 posiada z boku wgłębienie.

V. Popielnica duża sklejona (ryc. 3,5). Szyjka wysoka, zwężająca się stożkowato, przechodzi niemal pod kątem prostym w silnie wydęty w brzusiec. Dolna część naczynia, dość ostro ścięta, pokryta jest poziomymi pociągnięciami palcowymi. Od podstawy szyjki aż poza załom powierzchnia jasno-szara, wypełniona jest grupami żłobków ukośnych, pochylanych raz w prawo raz w lewo. Wys. 29 cm, śred. dna 11,5, brzusca 35 cm wylotu 25,8 cm.

Obok popielnicy V, z prawej jej strony znajdował się mały czerpak VI (ryc. 4,2), z po-

wierzchnią gładką ciemną. Wys. 3,1 cm, średn. wylotu 4,5 cm, dna 2 cm. Taśmowate ucho utracone.

Pozatem znaleziono tutaj ułamki 8 naczyń, które zapewne dostały się tam przypadkowo, najprawdopodobniej przy zakładaniu grobu. Są to:

a) Fragment górnej części czerpaka, jasnoszary, z prostym, nie wysokim kołnierzem, średn. wylotu 9,5 cm.

b) Fragment misy z krawędzią silnie na zewnątrz wygiętą.

c) Zapewne część misy z kołnierzem lejko-wato rozchylonym na zewnątrz.

d) Część czerpaka, ze śladami oderwanego ucha.

e) Górna część przystawki (misy) z wcięciem poniżej krawędzi silnie odchylonej na zewnątrz.

f) Fragment dużego, półkulistego czerpaka, zaopatrzonego w szerokie taśmowate ucho, lekko wybiegające ponad krawędź naczynia.

g) Ułamek części brzusca, zdobiony u podstawy szyjki poziomą linię rytą, od której ku dołowi spadają po trzy równoległe linie ryte. Z dwóch punktów pionowego pasa biegną skośnie, na zewnątrz tak z prawej jak i lewej strony analogiczne pasy linii rytých, łączącym się ze sobą na największej wydętości brzusca (ryc. 4,1).

h) Dolna część jajowatej popielnicy, średn. dna 8,5 cm pow. chropowatej, jasno-szarej.

Grób 3 zbudowany był w kształcie wydłużonego czworoboku (wsch.-zach. dł. 2,90 cm, szer. 70 cm). Pod brukiem, w głębokości 60 cm, stała w pośrodku duża, przysadkowata, podwójniestozkowata popielnica wypełniona kośćmi (ryc. 3,6), z krawędzią tu i ówdzie lekko wyszczerbioną. Powierzchnia szara, od dna po brzusiec chropo-

Ryc. 2. Mała Wieś, pow. wieluński. Bruk grobu 5 (pole p. Kopytnickiego). — Fig. 2. Mała Wieś, arrondt. de Wieluń. Tombeau Nr. 5.

wata, wyżej gładka. Wys. 27,3 cm, średn. dna 12 cm, brzusca 33,6 cm, wylotu 25,6 cm.

Popielnicę przykrywała szeroko otwarta misa, posiadająca esowato wygiętą niski kołnier, opierający się o kulisto spłaszczoną część dolną. Na szyjce pod wylotem znajduje się

małe ucho taśmowate. Powierzchnia gładka, szara.

Grób 4 częściowo zniszczony, znaleziony w odległości 1 m od poprzedniego, zawierał w głębokości 30 cm pod kamieniami. I czerpak odwrócony, II popękaną misę i III części popielnic i przystawek.

I. Czerpaczek stożkowy (ryc. 3, 7), o szarej powierzchni, wys. 3,2 cm, śred. dna 2,8 cm, wylotu 6,9 cm. Od krawędzi aż prawie po dno sięga taśmowate ucho.

II. Szeroko otworowa misa (ryc. 3, 8), z półkulistą mocno spłaszczoną częścią dolną i krawędzią lekko wygiętą. Całą powierzchnię dna zajmuje wgłębienie. Powierzchnia naczyń jasno-

c) Część zapewne misy. Szyjka lekko rozchylna, w miejscu przejścia w brzusiec lekko wgłębienie.

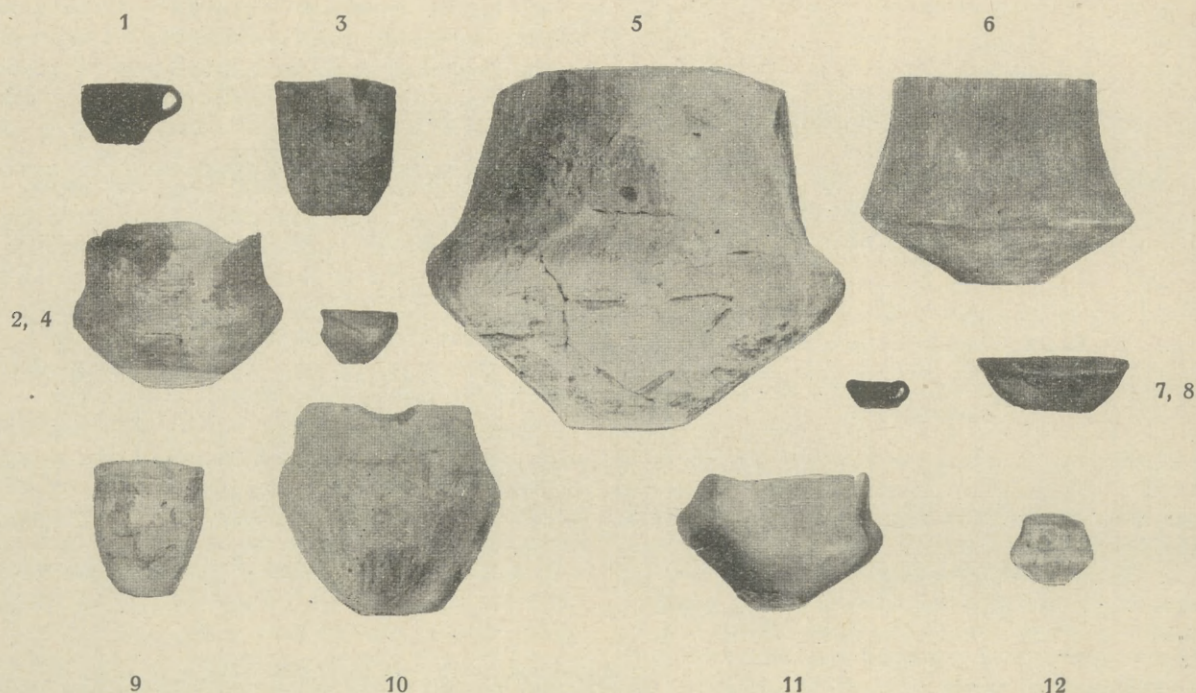
d) Część szyjki cylindrycznej łagodnie łączącej się z lekko wydętym brzuscem.

e) Dno czerpaka o średn. 3,7 cm.

Grób 5 (ryc. 2), odkryty na polu Kopytnickiego, znajdował się w głębokości 5 cm pod powierzchnią i zbudowany był z dużych kamieni. Obwarowanie grobu miało kształt wielkiego trójkąta.

Po zdjęciu kamieni znaleziono tu i ówdzie rozrzucone ułamki 4 naczyń i kości ludzkie.

a) ułamek, o powierzchni chropowatej,

Ryc. 3. Mała Wieś, pow. wieluński. Ceramika z pola „Borki”. — Fig. 3. Mała Wieś, arrondt. de Wieluń. Vases provenants du champ „Borki”.

szara, gładka, wys. 7,2 cm, śred. dna 6,7 cm, wylotu 20,4 cm.

III. Części popielnicy z wysoką szyjką, esowato na zewnątrz wygiętą i brzuscem silnie wydętym, ornamentacyjnie podzielonym na pionowo opadającymi pasami 4 pola. W środku między pasami linii rytych na największej wydętości brzusca znajdują się plastycznie od wewnątrz wygniecione stożkowe guzy, otoczone od góry 3 liniami rytemi (ryc. 4, 3). Powierzchnia jasno-szara, gładka.

a) Dolna część dużej popielnicy jajowatego kształtu o grubości ścian 1 cm. Powierzchnia chropowata, pokryta miejscami skośnymi głębokimi smugami.

b) Fragment czerpaka półkulistego o średn. wylotu 6,7 cm, z powierzchnią gładką, jasno-szarą.

b) ułamek grubościenny o powierzchni gładkiej,

c) część przystawki o powierzchni gładkiej, jasno-szarej,

d) fragment szyjki prostej.

Grób 6 pod dużym brukiem, 340 cm długim (pn-pd) z dwoma niejako odnogami od strony wschodniej. Znaleziono gdzieś kości ludzkie ułamki naczyń, z których odbudowano wysmukłą jajowatego kształtu popielnicę (ryc. 3, 9), ze słabo zaznaczoną, krótką szyjką, i miernie wydętym brzuscem. Naczynie asymetryczne posiada następujące wymiary: wys. 17,5 cm, śred. dna 6, wylotu 14,3. Powierzchnia jasno szara, chropowata.

Grób 7 oddalony o 6 m w kierunku pn. wsch. od grobu 6 odkryty w głębokości 30 cm zawie-

rał pod kamiennym brukiem popielnicę beczułkowatego kształtu, wys. 21 cm. o śred. dna 11,7 cm a wylotu 18 cm z powierzchnią górną gładką, dołem chropowatą.

Grób 8 zbudowany analogicznie jak poprzednie, z obwarowaniem dłużym na 2 m (wsch. zach.), obejmował kilkanaście fragmentów popielnicy średnich rozmiarów zdobionej u podstawy wysokiej cylindrycznej szyjki obiegającym wokół rytym rowkiem, od którego na lekko wydęty brzusiec opadają pasma podwójnych linii rytych, pochylanych raz w lewo raz w prawo. (ryc. 4, 4).

Grób 9 niczem nie różniący się od wyżej opisanego, długi 450 cm (pn.-pd.), zawierał naczynia ustawione obok siebie w części południowej grobu, w głębokości 40 cm pod powierzchnią.

I. Popielnica dużych rozmiarów (wys. 28,5 cm, śred. dna 11 cm, brzuśca 28 cm, wylotu 22 cm) z stożkowato ściętą szyjką, brzuścem wysmukłym lekko wydętym, chropowatym, pokrytym pionowo przebiegającymi smugami. Krawędź miejscami wyszczerbiona. Powierzchnia naczynia jasno-szara, ściany grube, wykazujące dużą domieszkę piasku (ryc. 3, 10).

II. Kości wyspane były wprost do grobu bez użycia popielnicy.

Ponadto w skład inwentarza grobu wchodzi

a) popielnica zachowana we fragmentach z brzuścem baniastym silnie spłaszczonym, wysoką cylindryczną szyją i krawędzią lejkowato rozchyloną. Powierzchnia jasno-szara, gładka, wys. naczynia ponad 11 cm, śred. dna 6 cm. W miejscu przejścia brzuśca w szyjkę obiega wokół słabo zaznaczona bródza.

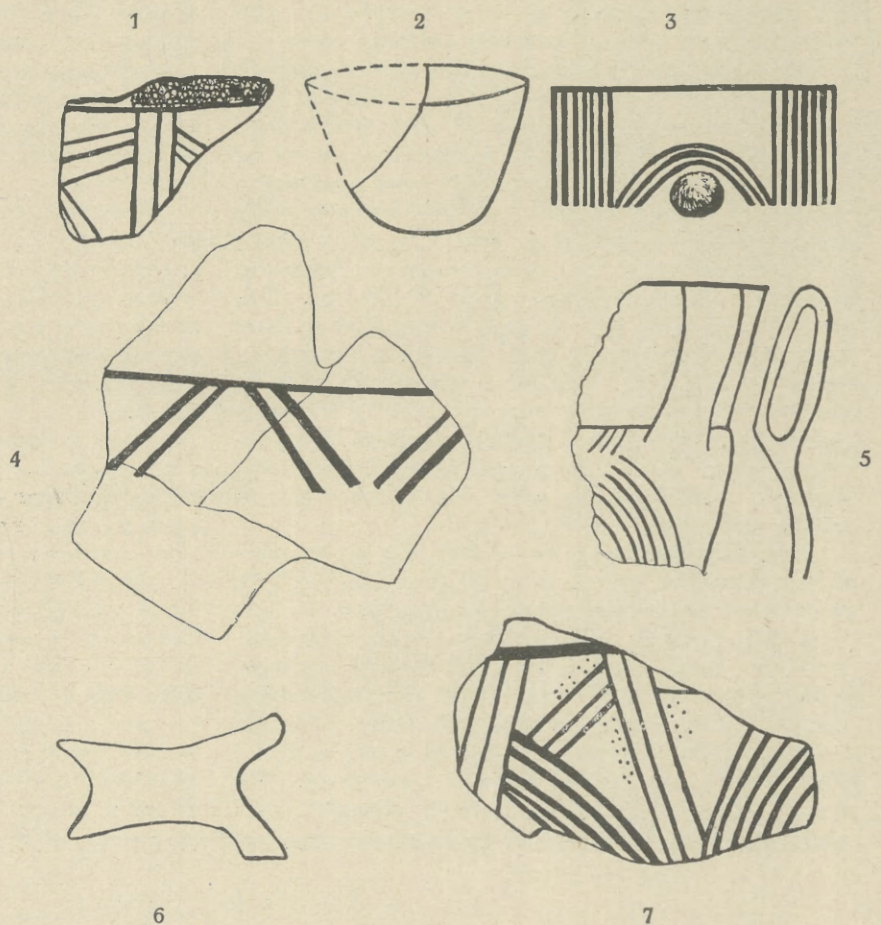
b) Górna część dzbanu z dużym taśmowatym uchem sięgającym od krawędzi po górną część brzuśca. U podstawy wysokiej szyjki naczynia, odchylonej na zewnątrz występuje pozioma linja ryta, od której na brzusiec lekko wydęty spadają skośnie pasy linii rytych. Poniżej ornament wzbogacają kolisto przebiegające rzędy żłobków. (ryc. 4, 5).

Zapewne do wyżej opisanego dzbanu należy fragment pustej nóżki. (ryc. 4, 6).

Fragment brzuśca dużej popielnicy, bogato zdobionej skośnymi pasmami równoległych linii rytych, wiążącymi się z łukowato wygiętymi rzę-

dami żłobków. Wzdłuż niektórych skośnych pasów od zewnątrz występują jeszcze po dwa rzędy drobnych dołków u podstaw zaś szczytu wyryta jest pozioma bródza (ryc. 4, 7).

Ze zniszczonych przez chłopów grobów otrzymałem dwie popielnice. Jedna (dar p. Przesmyckiego) posiada silnie wydęty brzusiec i wysoką stożkowato ściętą szyjkę. W przejściu szyjki w brzusiec znajduje się rynienkowate wgłębienie. Powierzchnia naczynia gładka, jasno-szara. Wymiary: wys. 18 cm, śred. dna 10 cm, brzuśca 25 cm, wylotu około 18 cm (ryc. 3, 11).

Ryc. 4. Mała Wieś, pow. wieluński. Skorupy kultury łużyckiej. — Fig. 4. Mała Wieś, arrondt. de Wieluń. Tessons de la céramique lusacienne.

Druga popielnica, z daru p. Wal. Mrowińskiego, mała (wys. 7,8. śred. dna 4,6, brzuśca 10,6 cm, wylotu 7,2), ma silnie wydęty brzusiec i wysoką, stożkowatą, zwężoną ku środkowi szyjką. U jej podstawy są z dwóch stron symetrycznie rozmieszczone małe uszka, poziomo przekłute, niżej zaś pod nimi, na największej wydętości brzuśca, występują na jednej wysokości obok siebie dwie małe brodaweczki, zlewające się z swymi podstawami (ryc. 3, 11).

Zbadane groby na polu „Borki” chronologicznie należy odnieść do młodszej epoki bronzowej, tj. do okr. IV względnie do początku V okresu. Kul-

turowo zaś, opierając się głównie na materiale ceramicznym, widzimy, że posiadają one wiele cech wspólnych z t. zw. grupą środkowo-polską (cer. żłobkowaną) i że zachodzą pewne wpływy t. zw. grupy zachodnio-wielkopolskiej.

Pod brukiem, rozciągającym się na większych przestrzeniach, znajdowano zwykle po jednej, dwie, a wyjątkowo (n. p. w grobie nr. 2) aż trzy popielnice. Jeżeli chodzi o przystawki, to ilość ich była ograniczona. Obok popielnicy występowała zaledwie jedna przystawka.

Stan zachowania naczyń pozostawia dużo do życzenia. Wskutek nadmiernego nacisku bruku, są one albo zgniecione albo popękane, albo w najlepszym wypadku mocno nadniszczone.

Wyodrębnienie pewnych typów, przeważających w inwentarzu odkrytych grobów, napotyka na znaczne trudności, z powodu zbyt szczupłego materiału ceramicznego. Reprezentowane tu są naczynia z wysoką szyjką stożkowato zwężającą się ku środkowi, przechodzącą dość ostro w silnie wydęty brzusec: grób 2 V (ryc. 3,5), lub z szyjką cylindryczną: grób 9 a, dalej naczynia jajowate względnie beczułkowate: grób 2 III ryc. 3,3, grób 6 (ryc. 3,9), grób 1, grób 7, popielnica duża podwójnie stożkowata: grób 3 (ryc. 3,6), dzban: grób nr. 2 II (ryc. 3,2), urna wysmukła z niską stożkowatą szyjką grób 9 I. (ryc. 3,10) a w szczególności miniaturowa popielnica (dar Mrowińskiego (ryc. 3,12), do której bliższych analogii najprawdopodobniej doszukać się można w grupie śląsko-małopolskiej.

Pośród przystawek wyróżniają się małe czerpaki stożkowate: grób 2 (ryc. 4,2), grób 4 I. (ryc. 3,7), oraz czerpaki z lekko wydętym brzuścem i z niską cylindryczną lub esowato wygiętą szyjką: grób 2 I (ryc. 3,1), gr. 2, IV 2,4 (ryc. 3,4). Dzbany grób 9 b, (ryc. 4,5) mają szerokie, taśmowate ucha, sięgające od krawędzi do górnej części brzuśca, charakterystyczne z tego względu, że nie wnoszą się ponad krawędź naczynia. Na dnach odcisnięte są palcem małe okrągłe wgłę-

bienia, zapewne zapowiedź późniejszych, dużych wgłębień, które wypełniają całą powierzchnię dna.

Misy, któremi przykrywano popielnice, są płytkie, szeroko-otworowe, z krawędzią lekko wygiętą na zewnątrz i wgiętą poniżej wylotu: grób 3, grób 4 II. (ryc. 3,8).

Pod względem technicznego wykonania ornament, pokrywający nasze naczynia, z jednej strony najprawdopodobniej wykazuje przeżytki t. zw. żłobkowań skośnych, pionowych względnie łukowatych, okalając umieszczane na największej wydętości brzuśca wgłębienia lub wypukłości (ryc. 3,2, 5, rys. 4, 3 tabl. I. 2, rys. 3. Z drugiej strony pojawiają się pasma linii rytych w różnym układzie, wybiegające zawsze z poziomego rowka wrytego u podstawy szyjki popielnicy (ryc. 4, 5 i 7). Wspomnieć wreszcie należy, że oba wyżej omawiane sposoby zdobień, występujące zwykle oddzielnie, tylko w dwóch wypadkach t. j. na fragmentach (ryc. 4,1 i 3—4) znalazły się razem.

W większości jednak zarówno popielnice, jak przystawki, nie posiadają żadnych zdobień i odznaczają się tylko doskonałym wygładzeniem powierzchni. Dolne części dużych popielnic są chropowate i posiadają smugi pionowego lub poziomego obmazywania palcami ryc. 3, nr. 5, 6 i 10. Powierzchnia urn jajowatych z reguły jest chropowata.

Ubóstwo grobów z Małej Wsi podkreśla w dalszym ciągu brak jakichkolwiek przedmiotów metalowych, które jednak, jak mi opowiadano, w grobach zniszczonych tu i owdzie na cmentarzysku tem znajdowano.

Na zakończenie należy również podnieść różnice zachodzące w obrządku grzebalnym wśród odkrytych grobów. Mianowicie poza grobami, w których kości przy zachowaniu układu anatomicznego zebrane są w popielnicach, spotykamy tu groby (n. p. nr. 5, 6) z kośćmi i ułkami naczyń, rozsypanymi bezładnie po całej powierzchni pod brukiem, a w grobie 9 kości wprost wsypano do grobu bez użycia naczynia.